

su progresiva evolució sólo relativament positiva. Destacaríem al respecte el anàlisi de la condició de les vestales i de la capacitat excepcional de actuar no sólo en el camp testamentari o hereditari, sino en el econòmic, que en certa forma anticipa una evolució de la condició femenina. Diversos estudis a raiz de hallazgos epigràfics han insistit en la llibertat econòmica i de actuació de les vestales, razón por la cual se hacía aún más necesario el estudio de este aspecto jurídico.

El capítol tercer està íntegrament destinat al paper de los *centumviri* i les seves competències en el àmbit hereditari. Destacaríem en este capítol no sólo la discussió doctrinal sobre la capacitat de los *centumviri*, sino también el apartat en el que la autora recorre casos célebres presentats al tribunal centumviral. Un últim capítol se refereix a la *pietas* en relació a la successió *ab intestato*, on se presenta la complicada qüestió de la successió de los *agnati* i de los *cognati*, un tema sempre discutit i a vegades relativament contradictori en els textos

jurídics. El estudi de la legislació relativa i la valoració progressiva en la mateixa dels laços de sang, mostra una forma evident de *pietas*. El paper de les dones en la successió *ab intestato* constitueix uno dels punts forts d'este estudi.

Les conclusions fan una útil recapitulació selectiva de les temes tractats i subrayen correctament els punts en els que esta estudiosa ha volgut centrar la seva atenció i el seu documentat punt de vista sobre estas complexes qüestions.

Una bibliografia, ben escogida i molt significativa, tancarà el volum, precedida pel corresponent índex de fonts.

No cal dubtar que la autora ha aconseguit posar de relleu un aspecte que a primera vista pot semblar més moral que jurídic com és el cas de la *pietas*, que sin embargo a la llum de la seva anàlisi i excel·lent exposició cobra profunditat i significació com a element conformador en l'aspecte estudiat del dret romà.

Marc Mayer i Olivé

Morgane ANDRIEU, *Graffites en Gaule Lyonnaise. Contributions à l'étude des inscriptions gravées sur vaisselle céramique. Corpus d'Autun, Chartres et Sens*, Autun, Éditions Mergoïl, 2017 (Monographies Instrumentum 54), 554 pp. ISBN: 978-2-35518-065-1. ISSN: 1278-3846.

La col·lecció que dirigeix Michel Feugère arriba amb aquest volum a les 54 monografies publicades, que constitueixen en aquest moment un punt de referència en allò que s'ha convengut denominar *instrumentum*.

La contribució de Morgane Andrieu no desmereix en absolut la seua on ha estat publicada i aporta nous elements a una qüestió que va adquirint una progressiva actualitat: l'escriptura comuna romana sobre suports d'ús quotidià. Una escriptura no exempta de cultura o de vegades àdhuc de pretensions literàries, encara que la funció principal que podem constatar en

els usos sobre ceràmica sigui la indicació de pertinença o propietat.

El ben estructurat volum que l'autora ens presenta parteix d'un quadre metodològic de caràcter general on precisa la seva metodologia i objectius amb algunes precisions importants sobre l'ús de les llengües a *Augustodunum* o l'esment d'elements tan importants com és el cas del denominat «*turibulum* de Chartres» amb una inscripció màgica important (p. 26).

La terminologia és sempre un tema complicat i no totes les denominacions poden resultar clares. La definició de «graffites

anépi-graphes» en el sentit de grafit «non-épi-graphique» resulta un xic poc precisa, encara que naturalment és entenedora. El concepte de grafit «plurivoques» pot resultar també un tema de discussió.

La introducció addueix alguns exemples notables com és el cas del complicat esgrafiament de Peyrestortes, p. 45 y fig. 22, publicat per Claustres en 1958 per tal d'illustrar el ventall amplíssim d'aquest tipus de grafiti.

En l'inventari i edició que constitueix el cos del treball, s'ocupa en primer lloc dels esgrafiats posteriors a la cocció d'Autun, *Augustodunum* que comporta 176 ítems i 392 si es compta l'elenc dels considerats no llegibles. Notarem l'interès dels núms. 20, 25, 32, 74, 83 i 138. El grafiti anteriors a la cocció corresponen als números 393-400 i fins el núm. 431 són recollits els no llegibles.

Els esgrafiats de Chartres, *Autricum*, corresponen als núms. 432-556; pel que fa als gravats després de la cuita, senyalarem l'interès dels núms. 447, 455, 501, 507 i 537; es recull separatament el conjunt de St. Martin au Val, 557-563; a continuació els qualificats com il·legibles, núms. 564-613, i els gravats abans de la cocció, 614-617.

Els exemplars després de la cocció de Sens, *Agendicum*, corresponen als núms. 618-650, entre els quals destaquen els números 630 i 641. Són considerats il·legibles el núms. 651-679. Els escrits abans de la cuita són els núms. 681-688 i els no llegibles els 689-696.

A partir d'ací comença una anàlisi i una recapitulació conclusiva de gran interès i embranzida. Destaquem les pp. 371-400, l'estudi i conclusions paleogràfiques en la línia dels treballs de R. Marichal i J. Mallon especialment pel que fa al *ductus*. Notem també les comparacions amb d'altres zones com es el cas d'*Augusta Raurica*, Augst, i les observacions onomàstiques. Un *Addendum* clou el volum amb els núms. 697-701, on cal remarcar el núm. 699, pp. 429-431, on la lectura de P.Y. Lambert mostra la dificultat d'un esgrafiament considerat de caràcter màgic.

Tot cloent aquesta notícia i valoració d'un excel·lent treball, volem insistir en el fet que els estudis sobre els esgrafiats o grafiti sobre ceràmica abans o després de la cuita van cobrant una renovada importància en l'estudi de l'epigrafia com a complement de les dades que proporciona la denominada «gran epigrafia» i com a font de caràcter indispensable per tal de conèixer fets que l'altra silència. En resum, no som davant d'un tema d'estudi menor, ans d'un tema d'estudi de gran actualitat i rellevància amb implicacions cronològiques, culturals i paleogràfiques que resulten en aquest moment indispensables en l'explotació científica de la informació que és susceptible de proporcionar l'epigrafia. El treball de Morgane Andrieu constitueix un important pas endavant en aquest camí.

Marc Mayer i Olivé

Claudio FARRE, *Geografia epigrafica delle aree interne della Provincia Sardinia, Ortacesus, Sandhi Edizioni*, 2016, 190 pp. ISBN: 9788897786368.

La denominada *Barbaria* sarda recibe con este libro una aportación de calibre muy importante por cuanto permitirá manejar en el futuro un conjunto epigráfico disperso y no siempre de fácil acceso bibliográfico en sus detalles. El libro constituye en cierto

modo el material de base que ha servido para la contribución del autor al fichero EDR del proyecto EAGLE.

La introducción da un correcto «estado del arte» de la zona estudiada desde el punto de vista epigráfico e historiográfico,